https://doi.org/10.18485/tp_kud.2024.ch6
821.163.41:929 Поповић Т.
82.01(031)
821-028.16

Елма Халиловић

ЖАНРОВИ УСМЕНЕ КЊИЖЕВНОСТИ У *РЕЧНИКУ КЊИЖЕВНИХ ТЕРМИНА* ТАЊЕ ПОПОВИЋ

Апстракт: У раду ћемо се бавити *Речником књижевних термина* (2007), једним од најважнијих научних остварења Тање Поповић. Циљ рада је да, на примерима оних одредница из речника које се тичу жанрова усмене књижевности, укажемо на основне поступке Тање Поповић у тумачењу фолклористичких термина. Користећи се компаративном и дескриптивном методом, покушаћемо да опишемо и истакнемо вредност ауторкиног приступа састављању *Речника*, ослањајући се на раније речнике/лексиконе овог типа, првенствено на *Речник књижевних термина* групе аутора, који је уредио Драгиша Живковић (1985), и на лексикон *Народна књижевност* Радмиле Пешић и Наде Милошевић-Ђорђевић (1997), али и на *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима* Вука Стефановића Караџића (1852/1986). Упоредном анализом покушаћемо да представимо теорију књижевности и књижевну лексикографију као области којима се бавила Тања Поповић и које чине битан сегмент њеног научног рада.

Кључне речи: жанрови, усмена књижевност, компаратистика, књижевни термини, речник, Тања Поповић

Библиографија прерано преминуле професорке Универзитета у Београду Тање Поповић (1963–2020) пружа нам увид у њен научно-истраживачки рад, као и у свестрано интересовање за српску и светску књижевност, али и за теорију и историју књижевности. Овако широк дијапазон тема сведочи о богатом и радозналом духу професорке, која је својим несебичним, студиозним радом утрла пут будућим научним радницима, а колегама, студентима и ученицима пружила прилику да се користе и окористе њеним знањима. У истраживачком раду Тања Поповић показала је отвореност ума и научну спремност да српску књижевност сагледа у ширем компаративном контексту, дајући јој важно место у окриљу светске књижевне баштине. На основу увида у објављене текстове и монографије јасно уочавамо разноликост

интересовања Тање Поповић, која се крећу од поезије ка прози, од Симе Милутиновића Сарајлије, у српској, до Александра Сергејевича Пушкина и Џејмса Џојса, у светској књижевности.

За наш рад најважније је интересовање Тање Поповић за књижевну теорију, тачније за књижевне родове и врсте. Занимање за питање жанра и његово испитивање проистекло је из дисертације Тање Поповић, која је подстакла неколико радова на поменуту тему. Овде превасходно мислимо на књиге *Српска романтичарска поема* (1999) и *Поема или модерни еп* (2010). Међутим, најважнији допринос књижевној теорији Тања Поповић дала је написавши, са групом сарадника, приручник књижевнотеоријских појмова под називом *Речник књижевних термина* (2007). За овај подухват професорка Поповић добила је награду „Веселин Лучић" (2008), што је само један од показатеља колики је значај имало објављивање оваквог појмовника.

Почеци лексикографског рада у српској култури, као што је познато, везују се за име Вука Стефановића Караџића, који је рад на лексици заокружио објављивањем два речника под називом *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Прво издање речника, из 1818. године, садржи преко 26 000 речи, док друго издање, из 1852. године, има преко 47 000 речи. Иако су концепт и намена *Српског рјечника* другачији[1] од појмовника које овде анализирамо, мишљења смо да је у раду овог типа лексикографски рад В. С. Караџића и те како важан, јер утире пут развоју лексикографије у науци о српском језику и књижевности уопште. С обзиром на то да се наше истраживање бави жанровима усмене књижевности, неопходно је напоменути да се први помени ових термина (одредница) појављују у Вуковом речнику, где налазимо 13 одредница које се у усменој књижевности препознају као књижевни жанрови и које су као такве издвојене. То су: бајалица, басма, благослов, бројанице/бројенице, гаталица, додолска песма, заклетва, здравица, клетва, лазарица, поскочица, приповетка и тужаљка. Међутим, како примећује Миодраг Поповић

> *Ријечник* подсећа на огледало у коме се живот патријархалног света одсликава у многим облицима, формама, жанровима. Ништа није нормирано, класификовано и систематизовано, већ је расуто по делу; присутно као и сам живот, на сваком кораку, казано уз пут, импровизовано као потврда значења појединих речи и откривање њихове старине и дубине, њиховог унутрашњег смисла и лепоте (Поповић М. 2012: 529).

1 О *Српском рјечнику*, његовој намени и потреби за формирањем видети у предговору *Српском рјечнику* који је написао Вук С. Караџић (Караџић 1985: III–XX).

Јасан пример налазимо у одредници *корњача*[2] у којој се значење лексеме објашњава кроз легенду о настанку поменуте животиње. Такође, постоји и велики број примера у којима В. С. Караџић уз описе појединих обичаја или обреда бележи и песме[3] које су их пратиле, не класификујући их у посебне врсте или жанрове. Поповић примећује да би се на основу *Рјечника* тешко „могао успоставити било какав жанровски систем" (Поповић М. 2012: 528), јер је Караџићев лексикографски рад првенствено био заснован на дескриптивном методолошком приступу, који је имао за циљ да опише и појасни значење лексеме, с намером да презентује јавности све оно што је чуо у народу. Иако В. С. Караџић није дао јасну и прецизну систематизацију жанрова, неоспорно је да су његова запажања била основ за развој будућих жанровских класификација усмене књижевности, о чему сведоче радови Вида Латковића, Радмиле Пешић, Наде Милошевић-Ђорђевић, Марије Клеут, Љиљане Пешикан-Љуштановић, Снежане Самарџије и других. Миро Вуксановић истиче да је значај Вуковог *Српског рјечника* познат и потврђен, као и да је Речник темељ „новијој српској књижевности. [...] Основа је савременог српског књижевног језика. Зборник је различитих књижевних жанрова" (Вуксановић 2012: 7). Сходно томе, Вуков лексикографски рад може се сматрати својеврсним темељом свих каснијих књижевних речника и лексикона.

Речник књижевних термина (1985), чији је уредник Драгиша Живковић, броји преко 2 500 термина. У његовој изради учествовао је велики број сарадника чији је циљ био да овим речником обухвате не само опште и интернационалне књижевне термине, већ „и термине који су настали у нашим, југословенским књижевностима и који означавају специфично наше књижевне појаве и појмове" (Živković 1985: [1]). У том смислу, овакав приступ писању одредница посебно је значајан за термине из усмене књижевности, јер, као што је познато, у науци о књижевности постоје књижевни жанрови који су се као такви развили само на нашим просторима (чобанске/овчарске песме, вучарске песме, бачванске песме, ћуталица/мучалица и др.).

---

2 „Србљи приповједају да је човјек (прије него је корњача на свијету била) умијесио погачу и испекао кокош, па сјео да једе, а у тај час рупи кум његов на врата, а он онда брже боље метне кокош на погачу па поклопи чанком, и тако сакрије од кума. Кад кум отиде, а он устане опет да дохвати кокош и погачу да једе, али се оно све (кокош, погача и чанак) претворило у корњачу (што је сакрио од свога кума). И тако постане корњача" (Караџић 1986: 414).

3 Видети нпр. одредницу *коледа* (Караџић 1986: 405).

Године 1997. објављен је, по други пут, посебан лексикон народне књижевности чије су ауторке Радмила Пешић и Нада Милошевић-Ђорђевић. Према речима ауторки, овај лексикон настао је из потребе да се термини народне књижевности сакупе на једном месту и на тај начин сачувају од заборава, јер су, у мноштву других термина потеклих или преузетих из других књижевности, почели да се губе. Такође, циљ ауторки био је и да, узимајући у обзир нове увиде и сазнања настала из теоријских проучавања, али и теренских истраживања, одреднице у речнику прошире „новим чињеницама" и у њега унесу „више појмова" (Пешић, Милошевић-Ђорђевић 1997: 5). С обзиром на то да је реч о „посебном речнику", који се, према речима ауторки, бави „пре свега грађом наше усмене књижевности, али представља и кратак, књижевно–историјски, критички и теоријски прилаз тој грађи – са основном тежњом да о њој пружи што потпунију информацију" (Пешић, Милошевић-Ђорђевић 1997: 5), неопходно је укратко указати на његов садржај. Овако уско специјализованим речником обухваћене су и биографије важнијих певача и казивача (Филип Вишњић), анализа појединачних песама („Марко Краљевић и вила"), имена јунака носилаца радње (војвода Пријезда), устаљена имена личности (Јелица), места (Мостар), стилске карактеристике усмених творевина (стални епитет), фолклористичке школе (версификација народних песама) и методи проучавања (историјско-географска), имена проучавалаца усмене књижевности (Ђенана Бутуровић), значајни часописи у којима су објављивани текстови из усменог стваралаштва или о усменом стваралаштву (*Народно стваралаштво – Фолклор*) и, што је за нас најзначајнији сегмент, преглед облика наше усмене књижевности, њених родова, врста и подврста. Одреднице у речнику *Народна књижевност* (1997) дају дескриптивна објашњења са основним подацима о појмовима[4], док у неким случајевима наводе и примере[5] сходно потреби за јаснећом (види: „Брзалице", Пешић, Милошевић-Ђорђевић 1997: 38). На крају чланака, као и у *Речнику књижевних термина* (1985), постоје подаци о њиховом ауторству.

На основу наведених примера јасно се уочава потреба лексикографа да прате културни, научни и (у новије време) технолошки развој, те да, сходно томе, проширују већ постојеће речнике новим информацијама. Такву потребу осетила је и Тања Поповић, те је уз по-

4 Нпр. кравајске песме које подразумевају подврсту обредних песама описане су као „некалендарске обредне, породичне песме. Певају се приликом даривања медених колачића или хлепчића (кравај, старосл. кораван) на свадби, или о посети породиљи" (Пешић, Милошевић-Ђорђевић 1997: 123).

5 „Чоканчићем ћеш ме, чоканчићем ћу те".

моћ сарадника приступила једном таквом пројекту. Као врстан познавалац светске књижевности, Тања Поповић је пратила промене које су књижевност задесиле „како су се наука и информатика у међувремену брзо и прилично измениле" (Popović 2007: 6). Због тога је, према ауторкином мишљењу, било неопходно написати нови лексикон који би могао да одговори потребама савремене науке о књижевности. У сарадњи са колегама[6] научној и стручној јавности понуђен је *Речник књижевних термина*, који обухвата широк спектар појмова и података из историје књижевности, али и других области које су утицале или утичу на развој науке о књижевности. Овакав приступ састављању речника упућује и на његову потенцијалну публику (научни радници, професори и наставници); међутим, на основу анализе одредница којима смо се бавили у раду, чини нам се да можемо бранити тезу да је *Речник књижевних термина* Тање Поповић једна од оних изузетно значајних теоријских књига, намењених и доступних и широј читалачкој публици (студенти, средњошколци).

Пошто се наш рад темељи на анализи жанрова усмене књижевности заступљених у *Речнику књижевних термина* Тање Поповић, покушаћемо да на издвојеним примерима покажемо поступак који ауторка користи у опису одредница. Циљ нам је да на тај начин пружимо одговоре на питања зашто је овај речник другачији од претходних, у чему је његова вредност, зашто је приступачан широј читалачкој публици, као и шта је то ново и иновативно у поступку описа лексема, тј. одредница. Осим тога, покушаћемо да укажемо на најзначајнији књижевнонаучни метод који ауторка користи у свом истраживачком раду, а то је компаративни метод. С тим у вези, један од наших циљева је и да покажемо какав је однос између методолошког приступа Тање Поповић и његове реализације у писању *Речника*.

Речник књижевних термина Тање Поповић броји укупно 1531 лексему, од чега се, према нашим истраживањима, 34 термина односе на жанрове усмене књижевности. То су: балада, балата, бећарац, бугарштице, еп, јуначка песма, јуначки еп[7], обредне песме, поскочица, романса, ругалице, севдалинка, тужбалице, успаванке, здравице, анегдота, бајка, басна, етиолошка прича, гатка, легенда, мит, предање, приповетка, скаска, бајалица, благослов, бројанице, брзалице, гаталица, изрека, питалица, загонетка и заклетве.

---

6 Поред Тање Поповић, у изради речника учествовали су и: Александар Бошковић, Наташа Марковић, Предраг Мирчетић, Дијана Митровић и Александар Стевић.

7 У речнику код одреднице јуначки еп постоји упутница и на термин витешки еп, као што и код одреднице бројанице постоји упутница на термин разбрајалице. Пошто је реч о синонимима сматрали смо да их у коначном збиру одредница које се односе на жанрове усмене књижевности не уврстимо, јер саме по себи имају исто значење.

Ако овај број упоредимо са бројем сличних одредница у *Речнику књижевних термина* (1985) Драгише Живковића или лексикону Радмиле Пешић и Наде Милошевић-Ђорђевић, сасвим је јасно да их је у *Речнику књижевних термина* Т. Поповић најмање. Међутим, сходно идеји да речник прати најсавременије токове развоја теорије књижевности, не чуди ауторкин избор да у делу који се тиче домаће књижевности предност да „појавама и појмовима који су карактеристични за српско књижевно наслеђе" (Popović 2007: 9), међу којима су и фолклорни облици.

Опису одреднице Тања Поповић приступа уобичајеним редоследом: после термина, она наводи етимолошко порекло речи, њено значење (или више њих, ако их има) и познате синониме који се односе на тај појам. Тако, уз одредницу *бећарац* стоји да је изведена из персијске речи *бећар*, што значи *нежења, момак,* а да се осим термина бећар користе и термини: *чаранац, дикица, преклапуша, гонеталица* и *тркавица*. Након објашњења значења термина и указивања на његове синониме, ауторка у краткој форми даје дефиницију и сажет опис карактеристика датог жанра. Тако из *Речника* сазнајемо да је бећарац „наша најкраћа углавном шаљива еротска или љубавна, лирска народна песма, пореклом из Срема, Баната, Бачке, Славоније, Кордуна и Лике" (Popović 2007: 83). У даљем опису, Тања Поповић указује на структуру песме, наводећи уз то и пример: „Ала волем цурицу у цицу, / Још кад је румена у лицу" (Popović 2007: 83). Уз концизан и јасан опис како се пева, уз које инструменте и приликом којих пригода, као и какав тон преовладава у бећарцу, ауторка завршава упутницом на жанр који је близак бећарцу: „Због њихове намене и места извођења б. су блиски поскочицама" (Popović 2007: 83).

Термин бећарац налазимо још и у речницима чији су уредници Д. Живковић и Р. Пешић и Н. Милошевић-Ђорђевић. У *Речнику књижевних термина* (1985) опис одреднице је скоро идентичан опису који даје Тања Поповић у свом *Речнику*. У опису поменуте одреднице постоје незнатне различитости. Тако, на пример, у *Речнику књижевних термина* (Živković 1985: 71–72) уз поменуте, наводе се и други синоними за термин бећарац (писмица, припјев, кратка, самица, прије-куша), али се даје и опширнији опис саме одреднице уз допуну о литератури, тј. библиографским изворима на самом крају описа, и податком о аутору чланка (чланак о бећарцу написао је Миодраг Матицки). У књизи *Народна књижевност* (Пешић, Милошевић-Ђорђевић 1997: 27) о бећарцу су дати основни подаци, који обухватају синониме за ту реч, основну дефиницију термина, подручје на којем се среће ова песничка форма и кратак опис њених основних карактеристика. И у овом лексикону на крају одреднице стоји податак о њеном

аутору (о бећарцу писала је Радмила Пешић). У оба речника, као и у речнику Тање Поповић дати су примери за овај жанр. Ако упоредимо одредницу *бећарац* у сва три речника, видимо да се, иако је у питању исти појам, његова обрада у неким аспектима разликује. Једна од најуочљивијих разлика јесте она у уређивању одредница. Док у речницима чији су уредници Д. Живковић и Р. Пешић и Н. Милошевић-Ђорђевић на крају одреднице стоје подаци о сарадницима који су је писали, у *Речнику књижевних термина* Тање Поповић тих података нема, што нас наводи на претпоставку да је Тања Поповић у коначној верзији самостално уобличавала речничке одреднице.

С обзиром на то да је компаративна књижевност била стожер њеног интересовања и научног бављења, не изненађује присуство компаратистичких увида у *Речнику књижевних термина* Тање Поповић. Такав пример налазимо у чланку о *басни*. Као и у осталим речницима које смо консултовали, Тања Поповић, пишући о басни, даје дефиницију овог жанра, податке о томе када се појавио, како се развијао, које су његове основне карактеристике, те наводи примере појединих басни (Popović 2007: 82–83). Осим наведених књижевноисторијских чињеница, ауторка указује и на најзначајније збирке басни и њихове ауторе, што, мишљења смо, представља корисну информацију за будуће истраживаче. У чланку се наводи да „нови замах б. добија у класицизму, и посебно у веку просветитељства (Ла Фонтен у Француској, Крилов у Русији)" (Popović 2007: 83), чиме ауторка јасно указује на развој басне у европској књижевности и на тај начин доводи жанр басне у српској усменој књижевности у везу са светском уметничком књижевном баштином.

Потреба да одговори захтевима савременог доба у проучавању књижевности, а да не одступи од основних и већ утемељених знања, можда се најбоље уочава у чланку о *легенди*. Термин *легенда* налази се у свим поменутим речницима. Истина, у *Рјечнику* В. С. Караџића ове одреднице нема, али, као облик усменог приповедања, легенда се помиње у оквиру одредница који имају за циљ да „тумаче одређене појаве и чињенице" (Поповић М. 2012: 537), и дају податке о одређеним херојским личностима. Такве су одреднице: Марко Краљевић (Караџић 1986: 486–487) и Обил[8] (Караџић 1986: 597–598).

У *Речнику књижевних термина* (Živković 1985: 391–392), уз порекло термина и његово значење, Нада Милошевић даје чак четири дефиниције појма, податке о првим употребама термина, темама и наративним поступцима карактеристичним за овај приповедни жанр, као и о сличностима са другим усменим жанровима. Нада Милоше-

8 Под овом одредницом налази се легенда о Милошу Обилићу.

вић је ауторка и истоимене одреднице у лексикону који је објавила у коауторству са Радмилом Пешић. За разлику од *Речника књижевних термина*, у *Народној књижевности* одредница је веома сажета и јасна и ослања се искључиво на домете које је легенда као прозни жанр имала у домену српске књижевности (Пешић, Милошевић-Ђорђевић 1997: 136).

У поређењу с овим речницима, приступ Тање Поповић особен је и посебан. Наиме, као и у *Речнику књижевних термина*, Т. Поповић полази од порекла термина, и његовог значења. Она наводи два значења термина, према којима је легенда „прича или усмено предање из живота светаца [...]", али и „запис са додатним објашњењем, тумач уз визуелне представе у албумима или атласима" (Popović 2007: 395). Већ овакав приступ тумачењу појма јасно показује ауторкину потребу да искорачи из једне научне области у другу, указујући на различито значење термина, као и његове различите употребе. Тања Поповић даје сажете и конкретне податке о термину, допуњујући их информацијама о развоју самог жанра кроз историју књижевности. У том смислу, ауторка наводи да се већ у XIII веку легенда из усмене развија у писану форму (Popović 2007: 395). Даље, она указује на сличности, које су се потом јавиле између легенде и других жанровских облика: новеле и приповетке, али и етиолошке приче, што је, према речима ауторке, својствено „српској фолклористици и етнологији" (Popović 2007: 395). Тања Поповић наводи и ауторе који су се бавили истраживањем легенде, међу којима истиче Ватрослава Јагића, Веселина Чајкановића, Наду Милошевић-Ђорђевић и др. Посебан допринос науци о књижевности чини и њено указивање на одрживост легенде као усменог жанра у модерној литератури, при чему њене варијације или обраде налази код Гистава Флобера и Хорхеа Луиса Борхеса у светској, а Милоша Црњанског, Момчила Настасијевића и Данила Киша у српској књижевности. На основу анализе закључујемо да је циљ Тање Поповић био да читаоцима пружи најосновније теоријске податке о појму, који могу бити привлачни и ширем читалачком кругу, првенствено због растерећеног, јасног и прецизног излагања. *Речник књижевних термина* Тање Поповић одликује јасан и прецизан стил, концизно и научно утемељено излагање, које тежи да читаоцима пружи знање о одређеном појму и да их обавести о свим релевантним чињеницама. Ова теоријска знања обогаћена су, где год је то било могуће, драгоценим увидима из компаративне књижевности. Када је реч о жанровима усмене књижевности, *Речник књижевних термина* Тање Поповић показује извесну сведеност и у избору термина и у њиховој обради, будући да она није примарно изучавала усмену књижевност и није била фолклористкиња. То је, истовремено, и његова

предност, јер пружа довољан увид оним истраживачима и (нарочито) ученицима и студентима чије основно усмерење није фолклористичко и висококвалитетне, сажете, али информативне садржаје, који могу бити добар полазни основ за даља истраживања и поуздан водич за оне којима је ова врста увида потребна.

Литература

Вуксановић, Миро. „Књига пред књигама" (предговор). *Српски рјечник или азбучни роман*: *књижевни делови првог и другог издања (1818, 1852)*. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2012. 7–37.

Караџић, Вук Стефановић. *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима I–II*. Београд: Просвета, (1852/1986).

Пешић, Радмила и Нада Милошевић-Ђорђевић. *Народна књижевност*. Београд: Требник, 1997.

Поповић, Миодраг. „Вуков летопис књижевних врста" (поговор). *Српски рјечник или азбучни роман*: *књижевни делови првог и другог издања (1818, 1852)*. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2012. 527–548.

Popović, Tanja. *Rečnik književnih termina*. Beograd: Logos Art, 2007.

Živković, Dragiša (ur.). *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit, 1985.

Elma Halilović

ORAL LITERARY GENRES IN *THE DICTIONARY OF LITERARY TERMS* BY TANJA POPOVIĆ

Tanja Popović's rich and diverse interests, which included Serbian and World Literature, literary theory, and history, gave rise to one of her most ambitious and significant research projects, the *Dictionary of Literary Terms* (2007). This paper analyzes her treatment of oral literary genres in the *Dictionary of Literary Terms*. It is based on a corpus consisting of 34 entries from the *Dictionary* and their comparison with identical entries from other sources: the *Dictionary of Literary Terms* (1985), edited by Dragiša Živković and the lexicon *Folk Literature* (1997), written by Radmila Pešić and Nada Milošević-Djordjević. Our analysis shows how Tanja Popović's *Dictionary* differs from its predecessors and how her background in Comparative Literature shaped her method as a lexicographer. Unlike the editors of previous dictionaries, who had relied on their associates to write the entries, Tanja Popović wrote the final version herself, which is an impressive scientific achievement. Although she was not a folklorist or a scholar of oral literature, she succeeded in making a lasting contribution to the study of South Slavic oral literature. She accomplished this by including its key concepts in her *Dictionary* and approaching them from a distinctly comparative perspective. Popović took an innovative approach by describing genres comparatively and expanding the dictionary's scope to other scientific areas. Her clear and concise style made her dictionary appealing to a wide range of readers, including scholars and students, and an indispensable starting point for all researchers of South Slavic literature.

Keywords: genres, oral literature, comparative literature, literary terms, dictionary, Tanja Popović